

УДК 159.923:316.422

Н. М. Волвенко, кандидат політичних наук, доцент

ПРОБЛЕМИ ІНДИВІДУАЛЬНОСТІ В УМОВАХ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

У статті розглянуто особливості змін людської індивідуальності в умовах прискорених процесів технічної цивілізації.

Ключові слова: *індивідуальність, соціально-політична трансформація, людина, техносфера, прискорення, криза ідентичності.*

Проблема мінливої соціальності, глобальних соціальних трансформацій — одна з найбільш гострих і відкритих у XXI ст. Прискорення темпу змін є також і психологічним чинником, що порушує нашу душевну рівновагу та змінює саме наше сприйняття життя. Прискорення зовнішнє перетворюється на прискорення внутрішнє. Для того щоб вижити, людина повинна стати незрівнянно більш пристосованою і пластичною, ніж коли б то не було раніше.

Наукові дослідження з цієї проблеми ведуть Е. Тоффлер, В. Барретт, В. Ростоу, Р. Дарендорф, Дж. Гелбрейт, З. Бжезинський та ін.

Метою статті є дослідження впливу технічних процесів на трансформації індивідуальності та пошук шляхів розкриття можливостей та здібностей людської особистості.

Прискорення темпів життя, на нашу думку, породжує відчуття ефемерності, тобто «швидкоплинності» повсякденного життя, відчуття скороминущості і мінливості всього, «а в самому суспільстві наростає сказ перетворень» [1, с. 75]: .. «Вчора ще респектабельний індивід раптом стає вигнанцем. Той, хто звик до землі предків, виявляється біженцем. Православний потрапляє в ісламське оточення. Людина, яка все життя виховувала в собі моральність, несподівано виявляє, що їй належить мешкати у злочинській зграї... Людині, яка впала у злидні від затримки пенсії, пропонують оплачувати житло за західними стандартами» [2, с. 8]. Ефемерність сьогодні нам видається більш глибокою і гострою, ніж коли б то не було раніше. «Ви прокидаєтеся вранці і виявляєте, що світ, який довгі роки сприймався як фон вашого життя, переминівся. Все, до чого ви звикли, стає зовсім іншим. Причому в рекордні терміни, буквально щомиті» [2, с. 3]. У минулому ідеалом були міцність, довговічність. Що б не створювала людина — пару черевиків або собор — вона направляла всю свою творчу енергію на те, щоб справа її рук служила максимально довго.

Один з основоположників екзистенціалізму в США В. Барретт спробував систематизовано зв'язати поняття відчуження, технічної цивілізації та часу. Основну причину тотального відчуження у відносинах між людьми, втрати індивідуальності, ідентичності В. Барретт бачить у технічному характері сучасного життя. Дослідник вважає, що від людини залишився якийсь жалюгідний фрагмент, який не може представляти цільну особистість. Особистість зруйнувалася. Людина втратила свою самобутність. Вона ні в основній, ні в другорядній сферах свого життя не приймає самостійних рішень. За В. Барреттом, «колективізована людина і при комунізмі, і при капіталізмі є лише абстрактним фрагментом людини» [3]. Безумовно, техніка нашого часу дає можливість забезпечити на землі благополуччя, створює матеріальні умови для процвітання суспільства. І вони ж, ці творіння розуму людини, повертаються проти неї. «Машинізація суспільства і як наслідок — механістичність уявлень про світ/людину вели до спрощення сприйняття реальності, її подальшої стерилізації, омертвіння і навіть своєрідної соціальної некрофілії...» [1, с. 74–75].

Можна уявити різкий контраст між суспільством, що регулює темп технічного прогресу, щоб уникнути хворобливого зіткнення з майбутнім, і суспільством, у якому широкі маси людей позбавлені права брати участь у розумному прийнятті рішень. У першому можливі політична демократія і широка участь мас, у другому — потужні чинники сприяють встановленню політичного панування техно-управлінської еліти.

Ось чому проблеми техносфери не можна вирішувати виключно в рамках техніки. Це, насамперед, політичні проблеми. Більш того, як видається, вони зачіпають нас глибше, ніж більшість інших політичних питань, що привертають нашу увагу сьогодні. Не можна допускати, щоб технологічні рішення диктувалися лише поточними економічними міркуваннями. Неприпустимо, щоб їх приймали в політичному вакуумі.

Чи можна жити в суспільстві, що вийшло з-під контролю? Невблаганний факт, видається, полягає в тому, що поряд з технічними багато інших соціальних процесів стають некерованими, чинять опір усім спробам впоратися з ними. «Пора б, напевно, змиритися, адже попереду ще безліч випробувань. Але душа не встигає за змінами. Світ здається ворожим і лякає незбагненим» [2, с. 3]. Урбанізація, етнічні конфлікти, міграція, зростання населення, злочинність — можна назвати ще тисячі інших галузей, у яких наші зусилля приборкати стихію змін виглядають все більш невдалими, можна сказати, марними. «На тлі зростання ціни нематеріальних активів відбувається трансмутация реальності — реабілітація віртуального, психічного, метафізичного вимірів буття» [1, с. 76]. Результати соціальної політики стають випадковими

і важкопередбачуваними. У цьому і полягає, на наш погляд, політичний сенс зіткнення з прийдешнім сьогоденням.

Вказуючи на небезпеку надмірної урбанізації, академік В. А. Енгельгардт зазначає: ...«Деперсоналізація, перший супутник урбанізації, є і прямим джерелом втрати ідентичності... Криза ідентичності набуває зараз особливого значення. У той час, як інші види криз — енергетична, сировинна та інші — зачіпають людину, індивідуума побічно через економіку, суспільний устрій, виробництво тощо, криза ідентичності спрямована на особистість як таку, зачіпає її внутрішній світ, систему цінностей. Тому зрозуміло, вона особливо жорстока, її значущості ніяк не можна недооцінювати» [4, с. 92]. З наближенням до суперіндустріалізму відносини людей один з одним набувають усе більш тимчасового, непостійного характеру. Люди, так само як і речі, і місця, проходять через наше життя, не затримуючись. Найчастіше ми вступаємо з оточуючими нас людьми в поверхневі, ділові стосунки. Свідомо чи ні, ми будуємо ці стосунки з більшістю людей на функціональній основі. По суті, ми поширюємо принцип «використав — викинув» на людину. «Зі світу ... жахливих помилок, що творяться заради продовження життя й утримання пекла, цивілізація переходить до багатолюдного суспільства, де колишні цінності зводяться нанівець, а людське життя дешевше, ніж на невільничих ринках старовини» [1, с. 70].

Сьогодні середня тривалість стосунків з іншими людьми стає все коротшою і коротшою. Можна припустити, що подальша урбанізація — лише одна з цілої низки сил, що штовхають нас у бік «ефемерізації» стосунків між людьми. Іншою такою силою є, на наш погляд, зростаюча географічна мобільність, яка прискорено проносить через наше життя не тільки потік місць, але й потік людей.

Різно зросло виробництво «психоекономічної» продукції. «Зміна духу часу, наростаючий релятивізм норм, метаморфози звичних об'єктів індукують рух від тотальної стандартизації, духовного матеріалізму, масового суспільства, поп-культури та “нахабства посередностей” до оригінальних форм важкоорганізованого побуту, індивідуалізації пасіонарних персон, невідчужуваності їх креацій .., відбувається нове змішання землі та неба» [1, с. 77]. Знаменитості-одноденки, ці образи-бомби, миттєво відображаються у свідомості. Тисячі «відомих особистостей» з'являються на підмостках сучасної історії. Реальні люди, багаторазово збільшені і спроектовані в нашу свідомість засобами масової інформації, впроваджуються у вигляді живих образів у мозок мільйонів людей, які ніколи не зустрічалися з ними, ніколи з ними не говорили і не бачили їх в обличчя. Вони набувають для нас майже такої ж (а іноді і більшої) реальності, як і багато хто з тих, кого ми знаємо особисто. Ми вступаємо з цими «заступниками» у певні відносини, точні-

сінько так само, як ми вступаємо в стосунки з друзями та колегами. Усі ці «люди-заступники», реальні і вигадані, займають важливе місце в нашому житті, служать для нас зразками поведінки, розігрують для нас різні ролі та ситуації, дозволяючи нам робити з цього висновки для нашого власного життя. Ми одержуємо з їхніх вчинків уроки життя. «У числі тем — практика і міражі радикальних перетворень. Неоантропологічна революція. Товариство “масової індивідуації”. Гіпотези про постлюдство. Мультиплікація інтерфейсу з техносферою. Фантазії, ентузіазм трансгуманізму. Квір-ідентичності. Перспективи різних форматів технічної та хімічної інструменталізації тіла... Штучна стимуляція мозку, включаючи психофізичні, нейрогуморальні девіації. Трансформація свідомості.., “кліпове мислення”, “гіперрефлекторність”» [1, с. 77–78]. Прискорений потік через свідомість «людей-заступників» у багатьох реальних людей, яким не вдається знайти відповідний для себе стиль життя, може призвести до нестійкості складу індивідуальності, характеру, психіки.

Соціолог Р. Дарендорф зазначає: ... «Іноді навіть виникають сумніви, чи зберігся ще “народ” — *le peuple, das Volk* — у колишньому емпатичному значенні. Що сьогодні може означати: хтось “є представником народу”»? Великий процес деструктуризації, що відбувається в нинішньому столітті, розірвав зв’язки, які раніше могли вважатися чимось непорушним. Груба кристалізація індивідуальних елементів прийшла на місце таких структур, як регіон, конфесія, клас. То перед вами є суспільство, то його немає, не кажучи вже про “громадську думку”» [5, с. 10]. Таким чином, практично у всіх галузях — освіті, політиці, економіці, медицині, міжнародних відносинах — хвилі нових образів і уявлень проникають до нас у свідомість і перекидають наші уявні моделі дійсності. І результатом цього, на нашу думку, є прискорене відмирання старих уявлень і поява гострого відчуття непостійності самого знання. Отже, «відбувається загальна трансмутація норм» [1, с. 71]. Майбутнє уявляється як нескінченна низка дивовижних пригод, сенсаційних відкриттів, неймовірних конфліктів, а віртуальний соціум широко розкриває двері для нескінченного, приголомшуючого різноманіття. «У зазорі між гнучкістю людського розуму і дигітальною могутністю ІТ виявляється співтовариство програм, що набуває розуму, відмінного від людського...» [1, с. 78].

Один із засновників комп’ютеризації навчання С. Пейперт підкреслює, що комп’ютер звільняє пам’ять дитини від усього рутинного, усього, що може бути викладено «сухою мовою». Але комп’ютер не здатний пробудити пристрасть до вивчення історії, наприклад, і немає нічого позитивного в тому, що людина пристосовується до машини [6]. Але чи готова людина мати справу із збільшеним вибором доступних їй продуктів матеріального

і культурного виробництва? Адже при всій високій пристосовуваності, при її героїзмі і витривалості, людина залишається біологічним організмом і «біосистемою», здатною функціонувати тільки в певних рамках. Людина, що прагне знайти почуття приналежності, встановити з іншими людьми соціальні зв'язки, ототожнити себе з певною групою, веде пошуки в мінливому середовищі, де всі об'єкти, до яких вона могла би приєднатися, перебувають у швидкому русі.

Американський футуролог Е. Тоффлер, автор книги «Шок майбутнього», звертає увагу на нечуваний темп, який характерний для сучасних культурних і політичних змін. Дослідник підкреслює, що «людство захоплює невідомий раніше психологічний стан, який за своїм впливом може бути прирівняний до захворювання. Є у цієї хвороби і своя назва: “футурошок” — “шок майбутнього”. Людство може загинути не від того, що виявляться вичерпаними надра Землі, вийде з-під контролю атомна енергія або загине понівечена природа. Люди вимруть через те, що не витримають психологічних навантажень» [2, с. 5]. Шок, який відчують люди, призводить до психологічного оніміння, до самої реальної небезпеки, яка підстерігає людство. «Ще до початку ХХІ ст. мільйони звичайних фізично здорових і психічно нормальних людей раптово зіткнуться один на один з майбутнім» [2, с. 5]. Дослідник детально зупиняється на згубних наслідках урбанізації, екологічної кризи, стихійних перегонів за економічною вигодою. Антираціональний устрій цього світу породжує й епідемію ірраціональної свідомості, що теж немало пригнічує Е. Тоффлера. Він підкреслює, що не можна дозволяти, щоб техніка творила із суспільством усе, що хоче; рішення глобальної важливості не повинні прийматися непродумано, недбало, безпланово. Люди повинні навчитися заглядати в соціальному мисленні на десятиліття, навіть на багато десятиліть, у майбутнє: «якщо людина швидко не навчиться контролювати швидкість змін у своїх особистих справах, а також у суспільстві в цілому, ми приречені на масовий адаптаційний зрив» [2, с. 16].

Будучи суспільною істотою, людина разом з тим не збігається цілком із суспільством, а являє собою окрему індивідуальність, що володіє в рамках суспільного цілого своїм особливим життям. Справжній сенс індивідуальної неповторності, на наш погляд, пов'язаний зі способом буття індивіда як самостійного суб'єкта діяльності. Можна припустити, що сутність індивідуальності пов'язана саме із самобутністю індивіда, зі здатністю його бути самим собою, виступати самостійною істотою в рамках іншого цілого. Але в умовах, «коли влада нахабно, деспотично пригнічує особистість, руйнує милосердя, пародіює справедливість, висміює благородство, з корінням викоплюючи паростки “прекрасних поривів”, лише унікальна жертва здатна взяти гору над оскаженою реальністю» [1, с. 84]. «Усереднена» людина,

що лякливо озирається на оточуючих, підлаштовується під штампи і стандарти, обтяжена своєю приналежністю до якихось об'єднань, стає, на нашу думку, символом нової форми стадності, що формується як негативний пласт урбаністського способу життя та масової обробки технічним навіюванням.

Р. Дарендорф зазначає: ... «Те, що я хочу сказати ... занадто просто для розпещеної постмодерністської аудиторії: інтелектуали несуть відповідальність перед суспільством. Суспільства, де вони німі, позбавлені майбутнього... Діяльність громадського вченого, будь то природник чи гуманітарій, може і в якомусь сенсі повинна стимулюватися питаннями, які ставить життя — як його власне, так і життя інших людей. Використовувати розум для того, щоб спробувати і в реальності поліпшити умови людського існування, — в цьому, безумовно, немає нічого негожого» [5, с. 5; 8]. Людина створила цю цивілізацію, і саме від неї залежить її збереження та вдосконалення. Людською діяльністю викликані і процеси глобалізації, і глобальні проблеми. «Тією величиною, яка створює величезну кількість соціальних трансформацій, є глобалізація... Глобалізація несе такий обсяг соціальних змін і таку швидкість, що, можливо, через якийсь час ми вже не згадаємо, що колись ми говорили про соціалізм і капіталізм... Проблеми будуть зовсім інші» [7, с. 104–105]. Мільйони людей у розпачі: вони стали не потрібні. Машини роблять людину марною істотою. Люди стануть сторожами машин, що годують та одягають їх? Але виникає проблема першорядної важливості: що стане з душею людини? Люди, що живуть, дихають, відчувають, думають, повинні навчитися бути творцями, не роблячи нічого... Безліч дітей страждає різними хворобами – вадами зору, слуху, психіки. Вони немічні, хворобливі і приречені стати завтра жалюгідними уламками нашого суспільства. Деякі діти з раннього віку потребують постійного догляду і нагляду; довгий час ними повинні опікуватися два або три педагоги-вихователі. Тільки такою ціною їх можна зробити людьми. І для цього потрібні люди, а не машини. А. Печчеї закликає: ... «Я наполягаю на необхідності якомога швидше перейти від концепції, орієнтованої на людські потреби та їх задоволення, до іншого поняття, в основі якого лежав би людський розвиток, а головною метою стало б самовираження і повне розкриття можливостей і здібностей людської особистості» [7, с. 118]. З А. Печчеї солідарні й інші дослідники. Так, В. Ростоу стверджує, що так зване «століття високого масового споживання» не принесло задоволення масовому споживанню, оскільки ознаменувалося зростанням цін, безробіттям, низькими темпами економічного зростання, погіршенням довкілля, загостренням проблем великих міст, зростанням злочинності. В. Ростоу ставить питання про перехід суспільства до пошуку шляхів якісного поліпшення життєвих умов людини [8]. Інший переконаний супротивник «суспільства споживання», Дж. Гелб-

рейт, вважає, що воно винне в перевиробництві товарів на шкоду суспільним інтересам [9].

Незважаючи на досить жорстку детермінацію людського життя складними технічними системами, як індивідуальність, людина була і залишається автономним і неповторним суб'єктом свідомості і діяльності, здатним до самовизначення, саморегулювання, самовдосконалення в умовах суспільства, в якому поступово розгортаються не тільки технічні, але й соціокультурні процеси. «Визнавши індивідуальне і тим самим неповторне людське життя фундаментальною цінністю, ми повинні і теоретично, і політично створювати можливості для такого життя» [7, с. 113]. Отже, для сучасних поколінь людей актуальна проблема виходу в спілкуванні від зовнішнього, поверхневого, функціонального «дотику» на внутрішні пласти світоглядних підстав, безбоязного самовиявлення своїх принципів, своєї самобутності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Неклеса А. И. Будущее и грядущее : кризис современного мира / А. И. Неклеса // Полис. – 2012. – № 2. – С. 70–84.
2. Тоффлер Э. Шок будущего : пер. с англ. / Э. Тоффлер. – М. : АСТ, 2002. – 557 с.
3. Баррет У. Иррациональна людина: огляд екзистенційної філософії (1958): Irrational Man: A Study in Existential Philosophy [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/Irrational_Man:_A_Study_in_Existential_philosophy.
4. Энгельгардт В. А. Наука, техника, гуманизм / В. А. Энгельгардт // Вопр. философии. – 1980. – № 7. – С. 84–93.
5. Дарендорф Р. Гражданская ответственность интеллектуалов: против нового страха перед просвещением / Р. Дарендорф // Полис. – 1997. – № 6. – С. 5–14.
6. Пейперт С. Переворот в сознании : дети, компьютеры и плодотворные идеи / С. Пейперт. – М. : Педагогика, 1989. – 220 с.
7. Меняющаяся социальность : контуры будущего / «Круглый стол» журнала «Полис» и Института философии РАН // Полис. – 2011. – № 1. – С. 97–121.
8. История экономических учений / под ред. И. П. Павлова и др. – СПб. : ГУАП, 2000. – 191 с.
9. Гэлбрейт Дж. Экономические теории и цели общества / Дж. Гэлбрейт. – М. : Прогресс, 1976. – 406 с.

ПРОБЛЕМЫ ИНДИВИДУАЛЬНОСТИ В УСЛОВИЯХ СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКИХ ТРАНСФОРМАЦИЙ

Волвенко Н. Н.

В статье рассматриваются особенности изменений человеческой индивидуальности в условиях ускоренных процессов технической цивилизации.